

Anders Olsson: Tietoisuudesta toiseen

Varsin lyhyessä ajassa, sen jälkeen kun suurta huomiota herättänyt esikoisromaani *Stalinin lehmät* ilmestyi vuonna 2003, on Sofi Oksanen noussut komeettana kirjallisuuden taivaalle. Laajuudeltaan hänen tuotantonsa ei ole mittava: neljä romaania, näytelmä ja kokoelma laulu-tekstejä. Vuonna 2005 ilmestyi *Baby Jane*, syömis- ja paniikkihäiriöitä kuvaava romaani jonka tapahtumat keskittyivät Helsinkiin. Vuonna 2008 tapahtui suuri läpimurto, kun alun perin näytelmäksi kirjoitettu *Pubdistus* julkaistiin romaanin muodossa. Ja syksyllä 2012 ilmestyi *Kun kyyhkyset katosivat*, Oksasen monikerroksisin tarina miehitetystä Virosta toisen maailmansodan aikana ja sen jälkeen. Näinä päivinä se julkaistaan myös ruotsiksi.

Mutta huolimatta siitä että Oksasen tuotanto vielä on rajallinen, hänen teoksilleen on ominaista kerrassaan vääjäämätön painokkuus ja säteilyvoima. Alusta pitäen hänen kirjansa ovat saaneet valtoihinsa kokonaisen maailman, ja niitä on käännetty noin neljällekymmelle kielelle. Tämän menestyksen lähtökohtana on se, että kirjailija on verrattoman eläytyvästi, tarkasti ja pelottomasti onnistunut hahmottamaan kokonaisen kansan kohtalon toisiaan seuraavien miehitysten kurimuksessa viime vuosisadan mittaan. Oksanen on valloittanut takaisin Viron uudemman historian, jota neuvostokolonialismi on

väärentänyt koko sodanjälkeisen ajan; sen vähäisempi ei hänen kirjallinen aikaansaannoksensa ole. Varsinkin hänen kahden jälkimmäisen romaaninsa välttämättömiä edellytyksiä ovat olleet usein vaivalloiset tutkimukset ja suullisten todistajanlausuntojen keruu. Mutta kaunokirjallisuutta kirjoittavan Oksasen on kuitenkin asetettava itselleen toisenlaisia tavoitteita kuin historioitsijan: hänen on annettava hahmo yksittäisten ihmisten kohtaloille. Vain siten hän voi tarjota lukijoille mahdollisuuden eläytyä tunneperäisesti tapahtumiin, jotka muuten voisivat näyttäytyä yhdentekevinä. Oksasen romaanit ovat leimallisesti kaunokirjallisia teoksia, jotka vivahteikkaan dramaturgiansa ja nopeiden näkökulmavaihdostensa keinoin pitävät lukijan usein henkeäsalpaavan jännittävässä otteessaan. Voimme olla kiitollisia siitä, että nämä teokset ovat myös ruotsalaisten lukijoiden ulottuvilla Janina Orlovin huolellisen käännöstyön ansiosta.

Sofi Oksasen teoksissa esiintyvät henkilöt nähdään äärimmäisen paineen alaisina, he ovat vainottuja, nöyryytettyjä ja haavoitettuja, mikäli heitä ei vangita, kuljeteta Siperiaan tai surmata vallanpitäjien toimesta. Mutta olosuhteissa, joissa jokainen harha-askel voi olla kohtalokas, ajaututaan myös ilmiantoihin, valheisiin ja petokseen. Helpoja selviytymistapoja ei ole.

Pubdistus-romaanin monipohjainen hahmo Aliide pettää julmasti sisarensa, koska on rakastunut Hansiin, mieheen jonka kanssa sisar avioituu. Hans on vastarintamies, joka kamppailee Viron vapauden puolesta ja joutuu piileskelemään. Aliide itse selviytyy menemällä naimisiin kommunisti Martinin kanssa, mutta hänen rakkautensa Hansia kohtaan pysyy ja saa hänet piilottamaan Hansin talossaan olevaan lukittavaan komeroon. Kun hän aivan romaanin alussa huomaa arvoituksellisen mytyn puutarhassaan, hän ei tiedä saavansa siinä tehtävän, jonka mittaiseksi hänen täytyy romaanin dramaattisen kehittelyn myötä kasvaa. Samaan tapaan kuin hän on varjellut Hansia hän ryhtyy piilottelemaan mytystä kaivautuvaa Zaraa, nuorta naista joka pakenee miespuolisia vainoajiaan. Kaikkein Aliide-muorin petollisuuteen

punoutuu niskoittelevaa uhmaa, joka antaa hänen hahmolleen harvinaista suuruutta. Hän säilöö uutterasti tomaatteja, kurkkuja ja luumuja; kenties nämä keittiöpuuhat ovat tapa tehdä sanatonta sovintoa sisaren kanssa ja viedä hyvän perinnettä eteenpäin.

Eräällä tasolla Oksasen kirjat käsittelevät poliittisen ja seksuaalisen alistamisen uhreja. Mutta avuttomia uhreja ei hänen maailmassaan ole. Hänen henkilöhahmonsaa saattavat tuhoutua, kuten *Baby Jane*-romaanin päähenkilö Piki, mutta myös hän tekee kaikkensa osoittaakseen itsenäisyytensä rakkaussuhteessaan kirjan naispuoliseen kertojamineen. Oksasen henkilöhahmot ovat enimmäkseen naisia, jotka haluavat saada oman elämänsä hallintaan ja määritellä itsensä ympäristön arvostuksia uhmaten. Tämä pätee Annaan *Stalinin lehmissä*, tämä pätee Zaraan *Pubdistuksessa*, ja tämä pätee myös Juuditiin *Kun kyyhkyset katosivat* -romaanissa. Koettuaan homoseksuaalisen aviomiehensä, myötäjuoksija Edgarin torjunnan Juudit ottaa ja rakastuu natseihin lukeutuvaan Hellmuthiin.

Mutta terrorin alaisena elävien ihmisten kuvaaminen ei ole mikään helppo tehtävä, koska nämä joutuvat torjumaan elämänsä perusluontoisia kokemuksia ja vaikenemaan niistä. He joutuvat elämään kaksoiselämää, mikä johtaa heidät tekemään päätöksiä, jotka ovat yhtä irrationaalisia kuin kohtalokkaita, kuten Juuditin tapauksessa. Henkisesti järkkyneinä he menettävät kielensä askel askeleelta. Onko seksuaalisesti hyväksikäytetyllä Zaralla kieltä ollenkaan, kun hänet löydetään Aliiden puutarhasta? Pikemminkin hän etsii kiihkeästi sanoja, joiden turvin selviytyä ja löytää turvapaikka. ”Hän etsi sanomista myyränmultakeoista, joita kulki rivissä talon päädyssä, raskaiden omenapuiden välistä pilkottavista mehiläispesien tervapahvikatoista, etsi juttua veräjän toisella puolella seisovasta tahkosta ja piharatamosta jalkansa alla, etsi sanottavaa kuin nälkäinen eläin saalista, mutta hänen tylsistä hamptaatyngistään lipesi kaikki.”

Mutta jos Zara ei kieltä löydäkään, hänen olemuksensa yhtä kaikki puhuu. Ja Oksasen suuruuteen kuuluu se, että hän kykenee välittämään

tunteita ja tunnelmia keinoin, jotka ovat sanojen tuolla puolen, asentojen, eleiden ja taukojen välityksellä.

Näiden teosten perusluontoinen kokemus on pelko. Mutta kuinka voi antaa kielen tunteelle, joka hallitsee kaikkia terrorin alla eläviä ihmisiä? Zaran ahdistus, yhtä läsnä oleva kuin sanoiksi suostumaton, tuntuu olevan se asia, joka onnistuu kutsumaan esiin Aliiden oman, vuosien mittaan tiukasti pois suljetun pelon ja kenties myös muuttamaan hänet. Ihailtavalla tavalla Oksanen kykenee aineellistamaan ja tekemään läsnä olevaksi huoneessa leijuvan tunnelman: ”Mutta nyt kun hänen keittiössään oli tuntematon tyttö levittelemässä paljasihoista pelkoaan hänen kerniliinalleen, hän ei osannutkaan pyyhkiä sitä pois, kuten hänen olisi kuulunut tehdä, vaan hän antoi sen ujuttautua seinäpaperin ja vanhan liisterin väliin, rakoihin, joita sinne oli jäänyt kätkeytyneiden ja myöhemmin hävitettyjen valokuvien jäljiltä. Pelko asetui kuin tuttuun taloon. Kuin se ei olisi koskaan ollutkaan poissa.”

Suomalaissyntyisenä kirjailijana Sofi Oksanen on ollut sikäli etuoikeutettu, että hän on voinut hankkia kokemuksia maasta, jonka totalitääristä järjestelmää hän on niin syväälle porautuen kuvannut, sekä sen rajojen sisä- että ulkopuolella asuen. Niinpä hänelle on kertynyt sisäsyntyistä tietoa, kielitaitoa ja muistoja kahdesta maasta, mutta myös sitä katseluetäisyyttä, jota välttämättä tarvitaan niin monimutkaisen ja tuskallisen historian kuvaamiseen. *Stalinin lehmässä* hän on ottanut selvittääkseen omaa kehitystään kuvaamalla päähenkilön ja minäkertoja Annan asemaa välitilassa, jossa hän ei kykene sulautumaan suomalaisen yhteiskuntaan sen paremmin kuin siihen Viroon, josta hänen äitinsä on irtautunut ja joka muuttuu nostalgiseksi kangastukseksi. Romaani hahmottelee kahden maailman välisen murtumakohdan. Tässä kaksoisvalotuksessa Oksanen näyttää korostuneen herkkyytensä suhteessa kaikkeen mikä liittyy osallisuuden ja yhteenkuuluvuuden vivahteisiin. Tuohon ominaisuuteen kenties perustuu myös hänen kehittynyt kykynsä vangita yksityiskohtia. Hänen teoksilleen tunnusomaista on harvinaislaatuinen teräväpiirteisyys, jonka ansiosta jokin

yksityiskohta saattaa jäädä hiertämään mieltä silmäluomen alle tunkeutuneen pölyhiukkasen tavoin.

Yksityiskohtat eivät siten ole pelkästään kuvailun ja realistisen pyrkimyksen toteuttamisen välineitä, vaan niistä kehkeytyy joukkoon kuulumisen tai joukkoon kuulumattomuuden johdonmukaista tunnusmerkistöä. Kun Anna *Stalinin lehmässä* valehtelee sukupuustaan luokassa, hänen ystävättärensä Irene ei reagoi millään tavoin. Irenen niskan sileyden kaltainen yksityiskohta on itsessään merkki horjumattomasta lojaalisuudesta. *Baby Janessa* nimien keksiminen vaatteille, ruoalle ja musiikille korostaa nuorten rakastavien identiteettiä. Oman itsen esiin tuominen näyttäytyy leikkilisenä mutta myös kynnisenä naamiona, jolla peitetään yhä syvenevää epätoivoa. Romaanin alussa tapaamme kiihkeän me-kaksikon, joka roikkuu puhelimessa tuntikausia ”niin, että luurit olivat huurussa sokerista”. Mutta tätä meitä, teoksen *folie à deuxia*, ei heidän taivaita uhmaava intohimonsa lopulta kykene kannattelemaan, tähtien kaikki kimallus muuttuu armottomasti ”jalkojen alla narskuvien lasinsirujen muistoksi”.

Sosiaalisen yhteenkuuluvuuden kysymykset näyttäytyvät ratkaisevina myös Oksasen varhaistuotannon toisen tärkeän aiheen, syömishäiriöiden, käsittelyssä. Hänen kahdessa ensimmäisessä romaanissaan ulkopuolisuus ja syömisongelmat risteytyvät sattumanvaraisesti, tavalla joka poikkeaa tavallisimmista länsimaissa vallalla olevista bulimian ja anoreksian psykologisista selitysmalleista. *Stalinin lehmässä* Anna on bulimarektikko, joka hinnalla millä hyvänsä pyrkii korostamaan riippumattomuuttaan ympäröivästä maailmasta. Annan ja hänen suomalaisen seurustelukumppaninsa Hukan yhteiselämän jatkumisen panee koetteelle heidän liian läheiseksi käyvä suhteensa. Tarve kertoa kaikki Virossa kasvamisen ajasta, avata muistin padot, uhkaa luhistaa vaikeasti saavutetun yksityisyyden. Syömistä vallitseva herra on Erosta mahtavampi. Syömishäiriöt saavat poliittisen ulottuvuuden, joka liittyy naisen tiedostamaan anoreksiaan. Tai kuten Anna sanoo: ”Ja kun nainen antaa luonnolle myöten, hän on menettänyt pelin kerta kaikkiaan.”

Pelon toinen puoli on näin ollen valppaus. Oksasen kohdalla tämä tiedostuksen tehostaminen kohdistuu kieleen, joka tekee kaikkensa läpäistäkseen vallanpitäjien valheet. Hänen proosansa sisältää hyökkäyksen, miltei sietämättömän terävyyden hetken, ikään kuin ympäröivää maailmaa esittävä samea kuva äkkiä muuttuisi kristallinkirkaaksi. Mutta hahmoihin eläydytään myös suorastaan fyysisesti. *Kun kyyhkyset katosivat* -romaanissa on katkelma, jossa rakastajastaan erossa oleva Juudit vatkaa munia ja sokeria rauhoittaakseen itseään ja syö sitten koko kulhollisen. Ruumis on tila, johon sielun levottomuus purkautuu, aika ajoin miltei irrallaan tietoisuudesta. Mutta ruumis on myös tila, jossa minuus ja todellisuus törmäävät, kuten vahvasti elokuvanomaisessa kohtauksessa, jossa Juuditin ja Hellmuthin mahdoton rakkaussuhde kariutuu. Heidän ruumiinsa, toisiinsa kietoutuneet, mattoihin, pöytään ja tuoleihin tarraavat jalat – kaikki tempautuu liikkeen pyörteeseen. Ikään kuin tunteeseen itseensä kertynyt paino vetäisi sen maan uumeniin.

Näiden kirjojen lukija huomaa kääntelevänsä sivuja innokkaasti; vähiten se ei johdu armottomasta ja ilmastavasta ihmiskuvauksesta, joka ei koskaan eksy moralisointiin. Kuka oikeastaan on *Kun kyyhkyset katosivat* -romaanin Edgar Parts, hän joka jääkylmästi vaihtaa puolta, kun neuvostovalta miehittää Viron vuonna 1944, ja muuttuu yhdessä yössä natsista kommunistiksi? Aavemainen on hetki, jolloin lukija myötälää vakooja Edгарin tietoisuutta, kun tämä saa nähdä pelkkään kukikkaaseen aamutakkiin verhoutuneen vaimonsa nousevan autoon ja antautuvan saksalaisen rakastajansa hyväilyille. Edgar Partsin kuvaus on diabolisen laskelmoinnin mestarillinen ja läpikotaisin uskottava kuvaus romaanissa, jonka juonenkuljetuksen tärkeimpiin välineisiin kuuluvat henkilöllisyyden vaihdokset.

Voidakseen kuvata henkilöahmoissaan tapahtuvia muutoksia, jotka joskus ovat äkkinäisiä (kuten Edгарin tapauksessa) ja joskus verkkaisia (kuten Aliiden tapauksessa), Oksanen on kehittänyt erityisen kerrontatekniikan, joka siirtelee meitä ajassa edestakaisin.

Äkkinäisesti vaihtuvien lyhyiden kohtausten keinoin hän kehittää nopeasti etenevän kerronnan tunnun, jossa näkökulma siirtyy tietoisuudesta toiseen. Näiden ajassa ja tilassa tapahtuvien siirtymien ansiosta menneisyys herkeämättä varjostaa ja taustoittaa nykyhetkeä, samaan aikaan kuin tapahtumat vyöryvät järkähtämättömästi eteenpäin.

Oksasen romaanien taidokas rakenne on tehnyt vaikutuksen moniin hänen lukijoihinsa. *Pubdistus* alkaa luvusta, jonka otsikkona on ”Kärpänen voittaa aina”, ja Aliiden keittiössä ärsyttävästi pörrävä kärpänen on dramaturgisesti ratkaisevan merkityksellinen yksityiskohta. Kärpänsjahtinsa lomassa levähtävä eukko huomaa verhojen lomitse mytyn pihamaallaan, ja vielä myöhemminkin romaanissa kärpänen palaa, päästäkseen laskemaan munansa kuolleeseen lihaan. Uskon vakaasti, että kärpänen jatkaa surinaansa Sofi Oksasen tulevissakin teoksissa, johdattaakseen meidät uusien havaintojen ja elintärkeiden herätteiden pariin.

Juhlapuhe, jonka kirjailija, kirjallisuudentutkija ja akatemian jäsen Anders Olsson piti Sofi Oksaselle Ruotsin akatemian pohjoismaisen palkinnon luovutustilaisuudessa Tukholmassa 10.4. 2013.

Suomentanut Martti Anhava